**EPISTEMOLOGICAL STUDIES IN PHILOSOPHY,
SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES**

ISSN 2618-1274 (Print), ISSN [2618-1282](#) (Online)

Journal home page: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/index>

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Вадим Маркітантов

Кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та філософії,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, Кам'янець-Подільський,
32300, Україна

E-mail: vamark@ukr.net,

Vadym Markitantov

Candidate of Political Sciences, Associate Professor
of the Department of Political Sciences and
Philosophy, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko
National University,
Ohiienko str., 61, Kamianets-Podilskyi,
32300, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7700-972X>

Тетяна Білецька

Кандидат соціологічних наук, доцент кафедри
психології та морально-психологічного
забезпечення,
Національна академія Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького,
вул. Шевченка, 46, Хмельницький, 29003, Україна

E-mail: bitavi_21@ukr.net,

Tatiana Biletskaya

Candidate of Social Sciences, Associate Professor
of the Department of Department of Psychology and
Moral-Psychological Support,
Bohdan Khmelnytsky National Academy of the State
Border Guard Service of Ukraine,
Shevchenko str., 46, Khmelnytsky, 29003, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8844-5842>

Тетяна Ігнат'єва

Кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології та філософії,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
вул. Огієнка, 61, Кам'янець-Подільський,
32300, Україна

E-mail: ignatyeva64t@gmail.com

Tatiana Ignatieva

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of Political
Sciences and Philosophy,
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National
University, Ohiienko str., 61, Kamianets-Podilskyi,
32300, Ukraine

УДК 159.922.763-37.041

**ПОШИРЕННЯ ДЕВІАЦІЇ СЕРЕД УЧНІВ ВІЙСЬКОВИХ ЛІЦЕЇВ ТА ЛІЦЕЇВ З
ПОСИЛЕНОЮ ВІЙСЬКОВО-ФІЗИЧНОЮ ПІДГОТОВКОЮ**

Received 30 April 2021; revised 29 May 2021; accepted 18 June 2021

DOI: 10.15421/342108

Анотація

Проаналізовано причини появи та поширення різних форм девіації серед учнів військових ліцеїв та ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою. Відзначено, що індикаторами девіантної поведінки є наступні: відхилення від норм, спосіб зміни соціальних норм, демонстрація ціннісного ставлення тощо. Підкреслено, що для виявлення меж між нормальною та девіантною поведінкою, необхідно враховувати не лише соціальні і біологічні критерії та норми, але й вікові рамки. Виявлено, що певні особистісні якості підлітків, можуть сприяти формуванню їх схильності до девіантної поведінки, а деякі життєві ситуації стати тригерами у її виникненні та поширенні.

Ключові слова: *девіантна поведінка, аномія, соціалізація, соціальна дезадаптація, девіативні прояви, соціальна апатія.*

**Distribution of deviation among students of military lyceums and lyceums
with enhanced military and physical training**

Abstract

Behavior based on the violation of generally accepted social norms has become widespread in recent years and has placed this problem at the center of attention of educators, sociologists, social workers and psychologists. Explaining the causes, conditions and factors that determine this social phenomenon in the adolescent environment is one of the main tasks of today.

Various aspects of deviant behavior are intensively researched by domestic and foreign scientists. Among them: Y. Antonyan, I. Zaporozhan, E. Zmanovskaya, I. Kovchina, I. Kozubovskaya, A. Cohen, Y. Kleberg, N. Maksimova, V. Mendelevich, V. Orzhekhovskaya.

The purpose of this work is to theoretically analyze the problem of the emergence and spread of deviant behavior and to highlight the main ways of preventing and overcoming this social phenomenon in the adolescent environment.

Deviant behavior can be defined as a system of actions that are contrary to generally accepted norms and standards in society and manifest in the form of an imbalance of mental processes, maladaptation, violation of the process of self-actualization or in the form of evasion of moral or aesthetic control over one's behavior.

In psychology, deviance is most often associated with the formation of adolescents as individuals. This behavior has a complex nature, which is due to various factors: adolescents experience the inability to realize the desire to live in prosperity, get a college education, which in turn is manifested in asocial and immoral behavior; which is accompanied by flight from home, drug addiction, abuse and abuse.

The study was based on the methods of moral and psychological study of citizens, which are offered by the Main Directorate of moral and psychological support of the Armed Forces of Ukraine. At the same time, the methods were adapted to the study of the moral and psychological state of young people.

The results of the study confirmed that deviant behavior has a complex nature, which is caused by both internal and external factors. The formation and propagation of the teenager's deviance is more influenced by the dominant reference group than by his or her personal qualities. In addition, deviant behavior is associated with a particular type of situation and environment. We also note that certain behavioral acts that adults perceive as negative, extra-normal, are recognized as normal by the adolescent, they manifest themselves in the game, in attempts to be in unusual situations, and to go beyond what is permissible.

Keywords: *deviant behavior, anomie, socialization, social maladaptation, deviant manifestations, social apathy.*

Постановка проблеми.

Поведінка, яка базується на порушенні загальноприйнятих соціальних норм, набула в останні роки масового характеру і поставила цю проблему в центр уваги педагогів, соціологів, соціальних працівників та психологів. Пояснення причин, умов і факторів, що детермінують це соціальне явище в середовищі підлітків, є одним із головних завдань сьогодення.

Досить тривалий період часу серед ключових напрямів досліджень вітчизняної психології виокремлено аналіз та пошук найбільш оптимальних заходів із профілактики та корекції девіантної поведінки. Адже прояви девіації у підлітків часто можуть набувати загрозливих форм, від булінгу до фізичної та моральної агресії. Саме тому більш детальне вивчення феномену девіантної поведінки ми вважаємо актуальним дослідницьким завданням.

З метою виявлення та оцінки девіації серед різних підліткових груп, ми зосередили свою увагу на причинах появи та особливостях девіації в середовищі військових. Нами було проведено комплекс досліджень ліце-

їстів військових ліцеїв та ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні аспекти девіантної поведінки інтенсивно досліджуються вітчизняними і зарубіжними вченими. Серед них: Ю.Антонян, І.Запорожан, Є.Змановська, І.Ковчина, І.Козубовська, А.Кое, Ю.Клейберг, Н.Максимова, В.Менделевич, В.Оржеховська. У своїх наукових доробках вони розкрили різні аспекти феномену «девіація», визначили дефініцію даного явища, охарактеризували соціальні та інші причини і наслідки девіативних відхилень серед різних соціальних груп. Ряд науковців А.Боссарт, В.Іванов, О.Ляшук, В.Мухіна, здійснили вивчення особливостей профілактики девіації та виявили найбільш ефективні методи її проведення серед підлітків.

Девіантну поведінку свого часу активно вивчали представники психології та соціології, віддаючи перевагу у своїх дослідженнях впливу середовища та суспільства на поведінку підлітків. Так, у концепціях О.Конта, Г.Тарда, З.Фрейда, К.Юнга, М.Вебера, Е.Дюркгейма, Р.Мертон, Т.Парсонса простежу-

ється спільна думка щодо того, що соціальні відхилення детермінуються соціальними закономірностями, вони напряду залежать від суспільства, історичних обставин, їх можна прогнозувати і в деяких випадках вони піддаються впливу та корекції.

Та не зважаючи на достатню кількість наукових розвідок проблеми девіантної поведінки, залишаються мало вивченими питання поширення девіації серед окремих груп підлітків, зокрема учнів, студентів різних типів навчальних закладів, і військових ліцеїв зокрема.

Метою роботи є теоретичний аналіз проблеми виникнення та поширення девіантної поведінки і висвітлення основних шляхів профілактики та подолання цього соціального явища в середовищі підлітків.

Виклад основного матеріалу.

Перш за все, підкреслимо, що, аналізуючи явище девіантної поведінки, слід наголосити на тому, що воно відноситься до такого класу явищ, які можуть бути вивчені тільки в результаті спільних зусиль учених – представників багатьох наук: соціології, психології, права, медицини та інших, які у своїй сукупності утворюють спеціалізовану галузь знань – девіантологію. Предметом її вивчення є всі форми соціальної патології: злочини, правопорушення, алкоголізм, наркоманія, проституція, суїцид тощо [Козубовська, Козубовський 2018: 101].

Девіантну поведінку можна визначити як систему вчинків, що суперечать загальновищезначаним в суспільстві нормам та стандартам та проявляються у вигляді незбалансованості психічних процесів, неадаптованості, порушення процесу самоактуалізації чи у вигляді ухилення від морального чи естетичного контролю за власною поведінкою [Мухтасимова 2016: 70].

Ряд дослідників дещо по-іншому визначають дану дефініцію. Зокрема, як специфічний спосіб зміни соціальних норм і очікувань через демонстрацію ціннісного ставлення до них [Клейберг 2001: 17].

Узагальнивши різні підходи, можемо визначити, що індикаторами девіантної поведінки є наступні: відхилення від норм, спосіб

зміни соціальних норм, демонстрація ціннісного ставлення тощо. Розглядаючи девіацію як поведінковий акт, ми повинні акцентувати увагу на тому, що дане поняття може використовуватися як для позначення процесу, так і результату. У першому випадку, девіація виступає як процес відхилення, у другому – як результат уже існуючого відхилення [Змановская 2003: 114].

Зупинимось більш детально на цих двох аспектах. Так, девіація як процес, являє собою зміни основної лінії поведінки людини під дією певних факторів, серед яких можуть бути внутрішні та зовнішні обставини життєдіяльності особистості (хвороби, стресові ситуації, і т.д.), а також вплив однолітків, авторитетного дорослого та інших. Девіація в даному випадку виступає в якості послідовно змінюваних етапів у поведінці підлітка. Так, етап протодевіації характеризується лише поодинокими, ледве помітними змінами у поведінці особистості, які за допомогою сучасної діагностики піддаються досить швидкій корекції і не матимуть прецедентів повторення девіації у майбутньому.

Другий етап є свого роду поміжним між крайніми проявами девіації в поведінці особистості. Третій етап – це крайня форма прояву девіації, яка потребує не стільки корекційної, скільки реабілітаційної роботи із боку спеціаліста. Саме цей період девіації є найбільш небезпечним, адже він детермінує часті відхилення та неприйнятні форми поведінки. В свою чергу, девіація як результат, є менш динамічним утворенням, в основі якого лежить певний фактор, який може бути як зовнішнім, так і внутрішнім [Змановская 2003: 116-117].

Для виявлення меж між нормальною та девіантною поведінкою, необхідно враховувати не тільки соціальні і біологічні критерії та норми, але й вікові рамки. Так, досліджуючи дану проблему, представники гуманістичної психології звертають увагу на індивідуальні норми, тобто те найкраще, що характерне для конкретної людини в конкретному віці та враховують індивідуальність індивіда, що суттєво відрізняє його поміж інших.

Представники психоаналітичного підходу З.Фрейд, А.Адлер, К.Юнг вважають, що де-

віація проявляється тоді, коли послаблюється психологічний захист, що направлений на зменшення напруги внаслідок неефективної взаємодії трьох підструктур особистості Ід, Его і Супер-Его.

Засновник теорій середнього рівня та один із фундаторів структурного функціоналізму Р. Мертон вважає, що причина появи девіантної поведінки криється у не достатньому рівні сформованості та поширенні прийнятих більшістю суспільних цінностей. Схожою в цьому контексті є позиція французького дослідника Е.Дюркгейма, який вважав, що в умовах послаблення соціально-нормативного контролю, зростає вірогідність проявів девіації [Боссарт 1991: 98].

Враховуючи складність феномену девіації, ряд дослідників класифікують її на дві групи. Першу формують відхилення, які більшість із нас визначили б як нестандартна поведінка. Вона проявляється у формі нових ідей, а також дій, що не вкладаються в соціальні стереотипи. Зазвичай така поведінка часто є активною та відіграє позитивну роль в житті суспільства. Інша група – деструктивна поведінка, тобто порушення правових, морально-етичних, культурних норм тощо.

Девіація є досить масовим явищем, яке впритул пов'язане із економічними, соціальними, політичними змінами та процесами, що відбуваються у соціумі на різних етапах його розвитку. Іноді саме ці процеси детермінують поширення чи навпаки зникнення того чи іншого виду девіації. Досить часто взаємовпливи є настільки міцними, що складно ідентифікувати чи соціальні процеси є причиною, наслідками чи складовою девіантної поведінки.

У психології девіацію найчастіше пов'язують із формуванням підлітків як особистостей. Дана поведінка має складну природу, яка зумовлюється різними факторами: підлітки переживають неможливість реалізації бажання жити у достатку, отримати вищу освіту, що в свою чергу проявляється в асоціальній та аморальній поведінці, яка супроводжується втечею із дому, наркотичною залежністю, порушенням суспільних норм і правил. У сучасних підлітків послаблюється бажання відповідати очікуванням колективу і суспільства,

а бажання ухилятися від них посилюється. Зазвичай такі підлітки ігноруються суспільством, однолітками, вони випадають із звичного кола спілкування, найчастіше проживають у неблагополучних сім'ях. У них відсутнє чітке уявлення про своє майбутнє, вони не поділяють загальнолюдські цінності, проявляють низький інтерес до навчання [Иванов 1995: 48].

Більшість дослідників виокремлюють наступні загальні прояви соціальної дезадаптації серед підлітків, що провокують девіантну поведінку:

- систематична неуспішність;
- яскраво виражена чи навпаки прихована конфліктність в життєво важливих сферах спілкування (сім'я, друзі, учнівський колектив, міжособистісні взаємини, тощо);
- порушення моральних, а подекуди правових норм;
- ізоляція від оточення, що досить часто супроводжується ворожим, агресивним ставленням до нього.

Форма соціальної дезадаптації та ступінь її вираження, на думку Н.Максимової, є визначальними характеристиками девіантної поведінки [Максимова 2011: 20]. Вони можуть бути не суттєвими, тобто не наносити шкоду суспільству і самій людині або навпаки, тотально руйнувати життєдіяльність людини і бути загрозою для соціуму.

Дослідники відзначають, що певні особистісні якості підлітків, можуть сприяти формуванню їх схильності до девіантної поведінки, а деякі життєві ситуації стати тригерами у її виникненні та поширенні. Саме тому, при вивченні механізмів даної поведінки важливо враховувати психологічні і психофізіологічні особливості підлітка, зокрема фіксувати як він справляється із життєвими труднощами чи ухиляється від них; адаптується до нових умов чи уникає їх; якими є швидкість його реакцій в умовах нестандартних ситуацій і прийняття рішення.

Структурно девіантну поведінку можна окреслити через чотири складові: проблема (конфлікт), обставини, ціннісно-нормативний базис, процес прийняття рішення.

Спробуємо підтвердити чи спростувати

вище викладені позиції щодо джерел виникнення, особливостей прояву та наслідків девіантної поведінки серед підлітків, оперуючи результатами соціологічних досліджень, проведених серед ліцеїстів військових ліцеїв та ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою.

В основу дослідження було покладено методики морально-психологічного вивчення громадян, які пропонуються Головним управлінням морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. При цьому, методики було адаптовано під вивчення морально-психологічного стану саме молоді.

Було запропоновано 44 змістових запитань, при цьому їх можна умовно групувати на кілька корелюючих частин. За методикою альтернативи відповідей пропонувались як так/ні без проміжних і невизначених варіантів.

Статистичне узагальнення проведене на базі Центру соціально-політичних досліджень Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Обробка первинних статистичних даних здійснювалась за допомогою програмного комплексу ОСА.

За результатами узагальненої інформації бачимо, що попри в цілому оптимістичну картину, окремі девіативні прояви у молодіжному середовищі дійсно мають місце, при цьому можна робити й попередні висновки про їх можливі причини, а деякі тенденції вважати тривожними.

Так, 42% опитаних підлітків усерйоз задумуються про доцільність покинути рідний дім у кризові часи. Сам факт того, що такі думки/бажання/помисли виникали, вказує на недостатність, неналежну ефективність інституту сім'ї, родини як соціалізуючого фактора у пубертатний віковий період. Звідси наступний попередній висновок: для таких підлітків батьки перестають виступати ключовими соціалізуючими агентами, натомість їх місце, вочевидь, витісняють друзі, однолітки, інші дорослі, тощо. Сім'я перестає виконувати роль захисного бастиону від життєвих невдач і негараздів, натомість сама перетворюється на їх продуцента. Наслідками такої ситуації можуть стати як позитивні, так і негативні деві-

тивні прояви, зокрема:

- прагнення надмірної самостійності;
- зарядженість на кар'єру, а не сімейне благополуччя;
- прагнення повністю «порвати з минулим»;
- позитивна оцінка бродяжництва як життєвої стратегії і т. п.

Серед опитаних, 15% сучасної молоді готові жити за принципом «око за око», відповідати злом на зло. Попри не надто суттєву статистичну чисельність прихильних до такої життєвої стратегії, маємо підставу все-таки констатувати, що порушення чи не найфундаментальнішої з підвалин християнської моралі є однією з причин поширення в молодіжному середовищі не лише незначних девіативних проявів, але й серйозних їх форм, які врешті стають статистикою молодіжної, а пізніше й дорослої злочинності.

70% опитаних були свого часу покарані за свою поведінку, здебільшого з боку батьків. Не акцентуючи на жорсткості форм покарання, можемо відмітити, що каральні й санкціонуючі інструменти все ще є достатньо поширеними у вітчизняній практиці, іноді замінюючи превентивні та заохочувальні міри виховання.

Як наслідок, 30% опитаних підлітків не влаштовує система суспільного порядку, половина сучасної молоді готова активно протидіяти цій системі (до прикладу, мав місце такий варіант відповідей: «буває, у мене з'являється бажання ламати, крушити все навколо», до того ж 25% опитаних перебуваючи у віці сформованого громадянського світогляду і закінчення політичної соціалізації відстоюють анархічні погляди, що безперечно в майбутньому позначиться на їх соціальній та політичній поведінці).

Цікавим з точки зору наукового осмислення феномену девіатії було запитання: «Чи готові люди обманювати заради кар'єри». 72% підлітків дали ствердну відповідь на це запитання. Очевидно, що рівень суспільної довіри та слабкої правової впорядкованості у сучасному українському суспільстві є не лише популярним медійним сюжетом, але дійсними нинішніми соціальними реаліями. Молодь у

величезній кількості вказує у своїх відповідях, що брехня (очевидно, й інші дуальні з точки зору суспільної моралі прояви) є цілком можливою цільовою стратегією. Певне, такою вона врешті може стати (не виключено, що вже застосовувалась) й для деякого запитуваних підлітків.

Як уже зазначалося вище, однією з форм девіації є соціальна апатія, повна відсутність життєвого оптимізму. Це один із проявів стану, який у причинах і наслідках пояснив класик світової соціології Еміль Дюркгейм своїм концептом аномії. Дослідник стверджував, що стан аномії або соціальної невизначеності, коли стара система соціальних норм та правил зруйнована, а нова достатньою мірою не сформована та не закріплена на рівні масової свідомості, породжує появу та поширення різних форм девіантних відхилень.

В нашому випадку рівень соціальної апатії зафіксовано як невисокий (13%), що варто пояснювати насамперед віковою кореляцією (для молоді характерним є високий рівень оптимізму і впевненості щодо майбутнього). Якщо ж звернутися до протилежної за характером і проявом форми девіації, на яку вказав інший класик соціології – Роберт Мертон, мова йде про бунт – тут схильність дещо вища (32% опитаних). Хоча тут одразу ж варто обумовити специфіку дослідницького контингенту – це діти, які навчаються у військовому ліцеї, де культивуються дисципліна і порядок, і викорінюються бажання та помисли непокори. Щодо в цілому схильностей до агресії і непокори, то схильність до подібних проявів фіксована в цілому як невисока (на рівні чверті за 100% шкалою).

Наступний аспект, на якому зосереджуємо увагу – традиційні, широко описані у науковій і публіцистичній літературі девіації у молодіжному середовищі: хуліганство, вживання алкоголю, нерегулярний досвід так званих «легких наркотиків» (канабіс, солі, «клубні» таблетки) і т.п. Тут ми акцентували лише на одному із проявів, зловживання алкоголем. Картина, м'яко кажучи, є тривожною: 65% ліцеїстів у пізньому підлітковому віці вже мають досвід проби алкоголю, а майже 50% – зловживають ним при нагоді, у 10% випадків

це вже стало причиною занепокоєння рідних (очевидно, має місце серйозна схильність до зловживань). Понад 30% опитаних нами підлітків вільний час проводять у компаніях, де вживають канабіс, 7% вже пробували наркотичні речовини.

Важливими достоїнствами, які мають виховуватися в процесі соціалізації сьогоденної молоді, особливо мілітарними інститутами, є честь, обов'язок, шляхетність. З'ясувавши тут рівень антиякостей, девіантних у своєму змісті, фіксуємо: безвідповідальність (68%), гордія (34%), деспотія (15%).

Визнаємо, від дрібних правопорушень до серйозного злочину – тонка грань. Якщо звернутися до розвідок причин, мотивів першого серйозного злочину серед підлітків, частим є віра у безкарність, романтика авантюрного, ризикового життя, яка є особливо популярною і водночас небезпечною у підлітковому середовищі. Задавшись ціллю з'ясувати рівень такої загрози у середовищі ліцеїстів, отримали 30% готовності до дрібного, але вже не правопорушення – злочину і майже 80% віри у потенційну успішність безкарності такого вчинку, понад 40% впевнені, що якщо буде «гаряче», можна віднайти шпарини у законі і «вийти сухим із води». При цьому понад 30% підлітків вже мали приводи з боку правоохоронних органів.

Певний інтерес також представляє вивчення проблеми егоїзму, егоцентризму, якому можемо протиставити крайні форми альтруїзму як різновид позитивних девіацій. Егоїстичні схильності присутні у 65% опитаних підлітків, причому крайні форми егоцентризму – на рівні 48%.

Наостанок варто звернути увагу на поширений соціальний стереотип, за яким чоловічі, маскуліnnі риси – це грубість, агресія і жорстокість. Перебуваючи під впливом подібних стереотипів, культивують їх крайні, девіантні форми до 40% підлітків-хлопчаків.

Отже, результати проведених соціологічного досліджень підтвердили, що девіантна поведінка має складну природу, що зумовлена як внутрішніми, так і зовнішніми факторами. На формування та поширення девіації підлітка найбільшою мірою впливає домінуюча ре-

ферентна група, ніж його особистісні якості. До того ж, девіаційна поведінка пов'язана із певним типом ситуації та оточенням. Відзначимо також, що певні поведінкові акти, які дорослими сприймаються як негативні, позанормові, з позиції самого підлітка визнаються нормальними, вони проявляються в грі, спробах побувати у незвичних ситуаціях, а також вийти за рамки допустимого.

Висновки.

Усе вище викладене, дає нам підстави для наступних висновків.

Виникнення та поширення різних форм девіації серед підлітків залишається однією із ключових соціальних проблем. На жаль, на сьогодні, незважаючи на значну кількість досліджень причин та передумов виникнення негативних соціально-психологічних явищ і процесів у Збройних Силах, не сформовано єдиної концепції запобігання відхилень у поведінці військовослужбовців. Наявні на сьогодні підходи до мінімізації цих явищ не враховують усіх особливостей їхнього розвитку в бойовій обстановці, унеможливають проведення ефективної профілактичної роботи та супроводу службово-бойової діяльності.

З метою профілактичної роботи з військовослужбовцями, схильними до девіантної поведінки, визнаємо необхідним розробити та апробувати технології профілактики, спрямо-

вані на мінімізацію відхилень у їхній поведінці.

До педагогічно цінних напрямів профілактичної роботи належать:

- організація діагностики, яка полягає у своєчасному виявленні осіб, схильних до девіативних проявів;
- залучення їх до роботи різноманітних гуртків;
- організація педагогічної просвіти дітей;
- створення здорового мікросоціуму [Ляшук 2012: 247].

Педагогам, психологам, соціальним працівникам варто бути взірцем для своїх вихованців, проявляти гуманізм і повагу до учнів у поєднанні з високою вимогливістю, часто спілкуватись з девіантними дітьми, встановлювати довірливі, щирі взаємовідносини, розвивати в них почуття відповідальності, застосовувати індивідуальний підхід, здійснювати систематичний контроль за їх поведінкою, розкривати перед ними перспективи їх розвитку та зростання, допомагати досягти успіху тощо.

Необхідно навантажувати підлітка суспільними дорученнями – вони прищеплюють йому почуття відповідальності, а також планувати та проводити профілактичну роботу на базі вивчення причин відхилень у поведінці.

Бібліографічні посилання

- Боссарт, А.Б. (1991). *Парадоксы возраста или воспитания?* М.: Просвещение.
- Змановская, Е.В. (2003). *Девиянтология: Психология отклоняющегося поведения: учеб. пособие для студентов высш. учеб. завед.* М.: Изд. центр «Академия».
- Иванов, В.Н. (1995). Девиянтное поведение. Причины и масштабы. *Социально-политический журнал*, 2, 47-50.
- Козубовська, І.В., Козубовський, Р.В. (2018). Природа девіантної поведінки неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»* 1(42), 101-103.
- Клейберг, Ю.А. (2001). *Психология девиантного поведения: учеб. пособие для вузов.* М.: ТЦ Сфера при участии «Юрайт-М».
- Ляшук, О. (2012). До питання профілактики шкідливих звичок у молодших підлітків шкіл-інтернатів. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2011 рік.* Івано-Франківськ, 246-248.
- Максимова, Н.Ю. (2011). *Психология девиантного поведения.* М.: «Лебедь».
- Мухтасимова, Э.П. (2016). Психологические особенности проявления девиантного поведения подростками. *Психология, социология и педагогика*, 4. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://psychology.snauka.ru/2016/04/6644>. (дата звернення: 21.01.2020).

References

- Bossart, A.B. (1991). *Paradoksyi vozrasta ili vospitaniya?* [Age or upbringing paradoxes?] M.: Prosveshcheniye.
- Zmanovskaya, E.V. (2003). *Deviantologiya: Psihologiya otklonyayushchegosya povedeniya* [Deviantology: The Psychology of Deviant Behavior]: ucheb. posobie dlya studentov vyssh. ucheb. zaved. M.: Izd. Center "Akademiya". 288 s.
- Ivanov, V.N. (1995). Deviantnoe povedenie. Prichiny i masshtaby Deviant behavior. Reasons and scope]. *Sotsial'no-politicheskiy zhurnal*, 2, 47-50.
- Kozubovskaya, I.V. & Kozubovsky, R.V. (2018). Pryroda deviantnoi povedinky nepovnolitnikh [The nature of deviant behavior of underage teenagers]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: "Pedagogika. Sotsial'na robota"?* 1(42), 101-103.
- Kleiberg, Yu.A. (2001). *Psihologiya deviantnogo povedeniya* [Psychology of deviant behavior]: ucheb. posobie dlya vuzov. M.: TTS Sfera pri uchastii «Yurayt-M».
- Lyashchuk, O. (2012). Do pytannia profilaktyky shkidlyvykh zvychoh u molodshykh pidlitkiv shkil-internativ [On the issue of prevention of bad habits in younger adolescents of boarding schools]. *Suchasnyy vykhovnyy protses: sutnist' ta innovatsiynyy potentsial: materialy zvit. nauk.-prakt. konf. In-tu problem vykhovannya NAPN Ukrayiny za 2011 rik*. Ivano-Frankivsk, 246-248.
- Maksimova, N.Yu. (2011). *Psihologiya deviantnogo povedeniya* [Psychology of deviant behavior]. M.: "Lebed".
- Mukhtasimova, E.P. (2016) Psihologicheskie osobennosti proyavleniya deviantnogo povedeniya podrostkami [Psychological features of the manifestation of deviant behavior in adolescents]. *Psihologiya, sotsiologiya i pedagogika*. No. 4. Retrived January 21, 2020 from <http://psychology.snauka.ru/2016/04/6644>